

İSLAM VE MEDENİYET SERİSİ: 4

AHLÂK

I. Cilt
(Temel İslam Bilimleri)

Editörler:

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Rahime ÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Zuhal DAĞ
Arş. Gör. Abdullah ÇAĞATAY
Arş. Gör. Ahmet YILMAZ

Ahlâk

I. Cilt

Temel İslam Bilimleri
İslam ve Medeniyet Serisi: 4

Editörler:

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Rahime ÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Zuhâl DAĞ
Arş. Gör. Abdullah ÇAĞATAY
Arş. Gör. Ahmet YILMAZ

Genel Yayın Yönetmeni:
Mustafa ÇALIŞKAN

Bu kitapta yer alan bölümlerin ilmî ve fikrî muhtevası ile dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Bütün yayın hakları saklıdır. Bilimsel araştırma ve tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında hiçbir yolla çoğaltılamaz.

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI
Yayın No: 782

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

TAKIM ISBN: 978-625-5980-92-2

I. CİLT ISBN: 978-625-5980-93-9

Kapak Tasarım: DiZGi **MIZANPAJ**.COM

Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ** - meh_ates@hotmail.com

Baskı, Cilt:

Fotokopi 99

Fevzi Çakmak Mh. 10742 Sk. No: 13/1

Karatay/KONYA

Sertifika No: 76711

Aralık 2024 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları

Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4

Cağaloğlu – İSTANBUL

Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr

bilgikitapdunyasi@gmail.com

KUR'AN'DA İ'TİDÂ KAVRAMI VE SAVAŞ HUKUKUNA ETKİSİ

Doç. Dr. Hasan MAÇİN

Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Adıyaman/Türkiye
hmacin@adiyaman.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0712-1035

Giriş

İnsanı diğer canlılardan ayıran çeşitli özellikler bulunmaktadır; akıl yürütme kapasitesi, düşünme yetisi, düşüncelerini ifade edebilme (konuşma) gibi. Bu özellikler arasında, insanın eylemlerini belirli davranış kuralları çerçevesinde gerçekleştirme yeteneği de önemli bir yer tutar.¹ İrade sahibi bir varlık olarak insan, yaşamı boyunca çeşitli eylemler arasında seçim yapma kapasitesine sahiptir.² Bu seçimler, "iyi-kötü" veya "doğru-yanlış" gibi etik kategoriler çerçevesinde değerlendirilir ve bu değerlendirme, insanın diğer varlıklarla olan ilişkilerinde somutlaşan ahlâkî eylemleri ortaya çıkarır. Savaş gibi insan iradesinin sınındığı zorlu koşullarda dahi, bireylerin eylemlerini etik ilkeler doğrultusunda gerçekleştirmeleri hem insan onurunun korunması hem de kalıcı barışın tesis edilmesi açısından elzemdir.

Savaş, insanlık tarihi boyunca çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ve büyük acılara neden olan insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Hz. Adem'in iki oğlu arasındaki kavga sonraki zamanlarda da toplumsal düzeyde günümüze kadar gelmiştir. Doğası gereği savaşlarda siviller ve savaştan taraflar büyük zarar görmekte ve bu süreçte insan hayatı, onuru ve özgürlükleri ciddi tehdit altına girmektedir. Ayrıca savaş sırasında etik ve insanî değerlerin göz ardı edilmesi, barışın tesis edilmesini zorlaştıran ve çatışmaların uzun yıllar boyunca sürmesine neden olabilecek bir engel teşkil eder. Savaş süre-

---

¹ el-Bakara 2/286; el-Enfâl 8/29; eş-Şems 91/8-10.

² el-Bakara 2/256; el-En'âm 6/104; el-Kehf 18/29; el-İnsân 76/3.

since işlenen insan hakları ihlalleri ve yaşanan travmatik olaylar, toplum hafızasında derin izler bırakır. Bu tür olaylar, bireyler ve topluluklar arasında kalıcı düşmanlıkların oluşmasına yol açarak, barış dönemlerinde dahi eski yaraların yeniden açılmasına ve yeni çatışmaların fitilinin ateşlenmesine zemin hazırlayabilir. Dolayısıyla, savaş sırasında insanî değerlere sadık kalmak, yalnızca savaşın süresini ve yıkıcılığını azaltmakla kalmaz, aynı zamanda kalıcı bir barışın inşa edilmesine de katkıda bulunur.

Savaşın yıkıcı etkilerini azaltmak ve insan haklarını korumak amacıyla uluslararası hukuk kuralları oluşturulmuş ve çeşitli sözleşmeler imzalanmıştır. Uluslararası hukuk, savaşın düzenlenmesi ve insan haklarının korunması için çeşitli normlar geliştirmiş olsa da yaptırımların yetersizliği ve uluslararası toplumun caydırıcı gücünün olmaması savaş suçlarının işlenmesine engel olamamakta dolayısıyla da uluslararası hukukun etkinliğini tartışmalı hale getirmektedir. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ilk cümlesinde örgütün kuruluş amacı "... savaş felaketinden gelecek kuşakları korumak"³ olarak açıklanmış olmasına rağmen savaş gerçeği günümüzde de devam etmektedir.⁴ Zira uluslararası ilişkilerde eskiden olduğu gibi bugün de kuvvet dengeleri önemli rol oynamakta, çıkarlarını güç kullanarak elde etmek isteyen büyük devletlerin bu arzularını engelleyecek yaptırımlar bulunmamakta, uluslararası barışı sağlamakla görevli kurumlar çeşitli baskı ve yönlendirmeler sebebiyle yeterince etkili olamamaktadır.⁵ Bu durum, savaşta insan haklarının korunmasında dünya ve ahiret yaptırımlarına sahip olan din ve ahlâk kurallarının önemini bir kez daha gündeme getirmektedir. Zira sözü edilen kurallar, savaşta insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesinde daha etkili olabilmektedir.

İslâm dini, savaş gibi hak ihlallerinin yoğun yaşandığı olağanüstü durumlarda dahi insan onurunun korunmasını temel bir ilke olarak benimsemiştir. Müslümanlar, hicretten önce on yılı aşkın bir süre boyunca müşriklere işkencelerine maruz kalmış olmalarına rağmen, hicretten sonra verilen savaş izninde savaşın belirlenen kurallar çerçevesinde yapılması emredil-

³ "Birleşmiş Milletler Antlaşması", *Adalet Bakanlığı* (Erişim 02 Ağustos 2024), 4.

⁴ Birleşmiş Milletler Şartı uluslararası ilişkilerde yalnızca savaş değil, kuvvet kullanmayı ve kuvvet kullanma tehdidini de yasaklamıştır. Bk. Ayşe Nur Tütüncü, "Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı", *Uluslararası Hukuk-I*, ed. Ayşe Nur Tütüncü - Elif Uzun (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018), 121.

⁵ Ahmet Yaman, "Savaş", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), 36/190.

miştir. Bu durum, İslâm'ın savaşı bir amaç olarak değil, insan onurunu ve evrensel ahlâkî değerleri korumanın bir aracı olarak görmesi ile açıklanabilir. Amaç, adaleti ve barışı tesis etmek olduğu için, savaş sırasında dahi ahlâkî ilkelerin gözetilmesi önemlidir.

Kur'an ve sünnet üzerine bina edilen İslâm hukuku, savaşın doğasında bulunan yıkıcılığı ve ahlâkî çöküşü önlemek amacıyla, savaş sırasında bile evrensel hukuk ve ahlâk ilkeleriyle uyumlu bir dizi tedbir öngörür. İslâm dininin bu yaklaşımları, evrensel insan hakları normları ve savaş hukukunun modern prensipleriyle büyük ölçüde örtüşmekte olup, barışın kalıcı bir şekilde tesis edilmesi için gerekli olan ahlâkî zeminin oluşmasına yardım eder. Bu çalışmamızda Kur'an ve sünnette sözü edilen hususlara kaynaklık eden deliller ve bu deliller dayalı oluşan İslâm savaş hukuku ve ahlâkî ile evrensel insan hakları ve savaş hukuk prensipleriyle olan ilişkileri ve hak ihlallerini önleme hususunda İslâm hukukun beşeri hukuk sistemlerinden üstünlükleri ele alınacaktır. Bunun için öncelikle çalışmanın eksenini oluşturan Kur'an'daki i'tidâ kavramı ele alınacak sonrasında ise bu kavramın Uluslararası İnsanî Hukuk olarak da bilinen Savaş Hukuku veya Silahlı Çatışma Hukuku üzerindeki etkilerine yer verilecektir.

İslâm hukukunun temel kaynağı Kur'an-ı Kerim, Müslümanların hayatının her alanında olduğu gibi, savaş durumlarında da rehberlik etmektedir. Kur'an'da savaşla ilgili pek çok âyet bulunmakla birlikte, Bakara Sûresi'nin 190. âyeti, savaş hukuku ve etiği açısından özellikle önemlidir. Bu âyet, savaşta adaletin ve ölçülülüğün korunması gibi temel bir ilkeyi vurgulaması bakımından dikkate değerdir. Çalışmamızın temel konularından biri olan i'tidâ kavramı, Kur'an'ın farklı âyetlerinde çeşitli bağlamlarda yer almakla birlikte, bu âyette savaşla ilişkili olarak karşımıza çıkar. İlgili âyet şöyledir: “ *وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقْتُلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ* / *Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; ama haddi aşmayın. Doğrusu Allah haddi aşanları sevmez.*” Sözü edilen kavramın Kur'an ve sünnet bütünlüğünde incelenmesi, meselenin doğru ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1. İ'tidâ Kavramı

Sözlükte, çabuk yürümek, seğirtmek, koşmak, saldırmak, sınırı aşmak, tecavüz etmek gibi temel anlamlara gelen “ *عدو* / *adv*”⁶ kökünden türeyen

⁶ Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâr-u Sâdr, 1993), 15/31-33.

î'tidâ, zulmetmek, azmak, haddi aşmak, (taşkınlıkta) ileri gitmek gibi anlamlara gelir. Terim olarak, Allah'ın kulları için takdir etmiş olduğu haklara tecavüz etmek, belirlemiş olduğu sınırları aşmak anlamında kullanılır.⁷ Taaddî ve 'udvân kavramları da bu anlamda kullanılır.⁸

Î'tidâ kavramı, kök hali ve türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de doksan iki âyette yüz altı kez geçmektedir.⁹ Söz konusu kavram haddi aşmak anlamında belli kalıplarda yirmi dokuz yerde yer alır.¹⁰ İlgili âyetlerde insanlar arası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürümesi için Allah tarafından birtakım sınırların belirlenmiş olduğu, bu sınırları korumanın müminlerin bir özelliği olduğu,¹¹ bunlara yaklaşmanın ve bunları aşmanın yasaklandığı¹² belirtilmiştir. Öte yandan bu sınırlara riayetsizliğin haddi aşmak olduğu¹³ ve haddi aşan (mu'tedî) kimselerin Allah tarafından sevilmediği,¹⁴ kalplerinin mühürlendikleri,¹⁵ kendilerine yazık (zulüm) etmiş¹⁶ ve zalim olacakları¹⁷ ve elem verici bir azaba (cehenneme) duçar olacakları¹⁸ vurgulanmıştır. Ayrıca haddi aşan kimselerin nasıl bir akıbete duçar oldukları geçmiş kavimlerden, özellikle de İsrailoğulları tarihinden örnekler getirilerek müminler uyarılmıştır. Lut kavminin Allah'ın kendileri için yarattığı eşleri bırakıp erkeklere yaklaşmak suretiyle haddi aştıkları ve bundan dolayı helak oldukları,¹⁹ İsrailoğullarının cumartesi günü yaşağı konusunda haddi aşmamaları

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/33; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 554; İbrahim Çelik, "Taaddî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 39/283.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/33; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 554.

⁹ Muhammed Fuad Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1991), 570-572.

¹⁰ el-Bakara 2/61, 65, 173, 178, 190, 194, 229, 231; Âl-i İmrân 3/112; en-Nisâ 4/14; el-Mâide 5/2, 78, 87, 94, 107; el-En'âm 6/119, 145; el-Ârâf 7/55; et-Tevbe 9/10; Yunûs 10/74; en-Nahl 16/115; el-Müminûn 23/7; eş-Şu'arâ 26/126; Kâf 50/25; et-Talâk 65/1; el-Kalem 68/12; el-Me'âric 70/31; el-Mutaffifin 83/12.

¹¹ et-Tevbe 9/112.

¹² el-Bakara 2/187, 229.

¹³ el-En'âm 6/119;

¹⁴ el-Bakara 2/190; el-Mâide 5/87; el-Ârâf 7/55.

¹⁵ Yunus 10/74.

¹⁶ et-Talâk 65/1.

¹⁷ el-Bakara 2/229.

¹⁸ el-Bakara 2/178; en-Nisâ 4/14; el-Mâide 5/94; Kâf 50/25.

¹⁹ eş-Şu'arâ 26/165-175.

hususunda uyarıldıkları,²⁰ buna rağmen haddi aştıkları²¹ ve bundan dolayı aşağılık maymunlar olarak cezalandırıldıkları,²² aynı şekilde haddi aşarak peygamberlerini öldürmelerinden dolayı Allah'ın gazabına uğradıkları²³ belirtilmektedir.

Bilindiği gibi hicretten önce, savunma amaçlı da olsa Müslümanların müşriklerle savaşmalarına izin verilmemiş, onlarla ilişkilerde barışçıl yöntemlerin izlenmesi emredilmiştir.²⁴ Hicretten sonra Müslümanlar siyasi bağımsızlıklarını elde edip kendi devletlerini kurunca, savaşmalarına izin verilmiş ve hatta gerektiğinde savaşmaları emredilmiştir.²⁵ Ancak her konuda olduğu gibi savaşın da bazı kurallara riayet edilerek yapılması gerektiği emredilmiştir. Yapılacak savaşın "Allah yolunda" şeklinde kayıtlanmış olması, hukuk ve ahlâk kurallarının en fazla ihlal edildiği savaş gibi bir durumda dahi Allah ve elçisi tarafından konulmuş ilkelere bağlı kalınması gerektiğine vurgu yapılmıştır.²⁶ Âyetin devamında bu ilkelere riayet edilmemesi (i'tidâ) yasaklanmakta, Allah'ın böyle bir eylemde bulunan kimseleri (mu'tedîn) sevmediği bildirilmektedir. Bu kısa girişten sonra âyetin tefsirine biraz daha yakından bakmak konumuz açısından önem arz etmektedir.

²⁰ en-Nisâ 4/154.

²¹ el-A'râf 7/163.

²² el-Bakara 2/65.

²³ el-Bakara 2/61.

²⁴ en-Nahl 16/82; er-R'ad 13/40; el-Mü'minûn 23/96; el-Furkân 25/63; Fussilet 41/34; el-Ahkâf 46/35; el-Câsiye 45/14.

²⁵ Abû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964), 2/347, 3/38; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Yenda Yayınevi, 1997), 2/27; Muhammed İzzet Derweze, *Sîretu'r-Rasûl (Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed)*, ed. H. Ahmet Menteş, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Yarın Yayınları, 2016), 929-930; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/293-294; M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/215. Hangi âyet ile savaşa izin verildiği hususunda ihtilaf edilmiştir. Bazı müfessirler söz konusu âyetin Bakara sûresi 190. âyet olduğunu ileri sürmüşlerse de çoğunluk müfessirlere göre bu izin ilk kez Hac sûresinin 39. âyetiyle verilmiştir. Konu ile ilgili tartışmalar için bk. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 1/144; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/347, 12/68; Muhammed Ali es-Sabûnî, *Revâiu'l-beyân tefsiru'l-âyâti'l-ahkâm mine'l-Kur'ân* (İstanbul: Dersaadet, ts), 1/214. İlgili âyet meâli şöyledir: "Haksızlığa uğratarak kendilerine savaş açılan kimselerin karşı koyup savaşmasına izin verilmiştir. Allah onlara yardım etmeğe elbette Kadir'dir."

²⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/217.

Bir olgunun doğru bir şekilde anlaşılabilmesi, onun ait olduğu bütün ile birlikte ele alınmasını gerektirir. Bu bağlamda, İslâm'daki herhangi bir konunun İslâm'ın bütünsel anlayışından bağımsız olarak değerlendirilmesi, bizi yanlış sonuçlara götürebilir. Bu sebeple, İslâm'da savaş meselesinin doğru bir şekilde kavranabilmesi için, genelde dinin²⁷ özelde ise İslâm'ın varlık sebebinin göz ardı edilmemesi gerekir. Bu perspektif dikkate alındığında, İslâmî telakkiye göre Allah insanı yarattıktan sonra varlığından haberdar etmiş ve ona dünya ile ahiret hayatında mutlu olabilmesi için gerekli rehberliği sağlamıştır. Semavî kitaplara göre ilk insan kabul edilen Hz. Âdem,²⁸ aynı zamanda ilk peygamberdir.²⁹ Bir peygamberin getirdiği mesajın unutulması veya yozlaştırılması durumunda, Allah Teâlâ yeni bir peygamber göndererek insanlara yaratılış gayelerini hatırlatmış ve bu gayenin unutulmaması için bazı yükümlülüklerle onları mükellef tutmuştur.³⁰ İlk peygamber Hz. Âdem ile son peygamber Hz. Muhammed arasındaki peygamberler silsilesi böyle bir döngüyü ifade eder. Bu çerçevede, Hz. Muhammed, Allah tarafından tüm insanlığa gönderilen son peygamberdir ve getirdiği din evrenseldir.³¹ İslâm'ın evrensel bir din olmasının bir gereği olarak Peygamber ve ona tabi olanların, bu dini tüm insanlığa duyurma sorumluluğu vardır.³² Zira tüm insanlar potansiyel birer Müslüman olarak kabul edilir.

Dinde zorlama yoktur;³³ ancak insanların özgür iradeleriyle seçim yapabilmeleri için baskı ve şiddetin (fitnenin) ortadan kaldırılması ve gerekli güven ortamının sağlanması gereklidir.³⁴ Savaş, gerektiğinde bu ortamı tesis etmek amacıyla başvurulmuş geçici bir durumdur. Zira Müslümanların diğer devletlerle ilişkileri, savaştan ziyade barış esasına dayanır.³⁵ Hz. Peygamber'in "Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin, Allah'tan

²⁷ Burada din ile kastedilenin ilâhî dinler olduğu unutulmamalıdır.

²⁸ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 1/358-359.

²⁹ el-Bakara 2/30-38; Tâhâ 20/122.

³⁰ el-Bakara 2/213; el-Mâide 5/19; el-Ârâf 7/35; en-Nahl 16/36.

³¹ el-Enbiya 21/107; Sebe 34/28.

³² el-Mâide 5/67; el-Ahzâb 33/39; Âl-i İmrân 3/104.

³³ el-Bakara 2/256; Yûnus 10/99.

³⁴ el-Bakara 2/193; el-Enfâl 8/39. Ayrıca fitnenin anlamı için bk. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 623-624.

³⁵ Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 127.

âfiyet dileyin. Eğer onlarla karşılaşılırsanız sabredin ve bilin ki cennet kılıçlarının gölgesi altındadır”³⁶ sözü, savaşın İslâm’ın temel gayesi olmadığını, ancak zorunlu hallerde müminlerin sabırla karşı koymaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, insan bedeninin sağlıklı olması gibi, İslâm toplumunda da barış ve huzur esas alınır. Savaş ise, hastalık gibi, bu asıl durumun bozulması neticesinde ortaya çıkan geçici bir arıza olarak değerlendirilir.

Daha önce de ifade edildiği gibi İslâmî telakkide savaş haddizatında iyi bir şey değildir. Ancak fitne ve fesadın def edilmesi için ehven-i şer olarak görülmüştür.³⁷ Bundan dolayıdır ki “*fitne çıkarmak savaştan daha şiddetli/daha büyük bir (cürüm)*”³⁸ olarak görülmüştür. İslâm’da savaşın nihai amacı, savaştan daha şiddetli/büyük olan fitneyi ortadan kaldırmak ve insanlara ilahî mesaj doğrultusunda Allah’ın kulları olarak yaşayabilecekleri ortamı sağlamaktır.³⁹ Değilse başka maksatlarla yapılan bir aksiyon değildir. Bunun için İslâm hukukçuları, olumsuz amaçlardan ayırmak için savaş anlamına gelen kıtal yerine çoğunlukla “cihad” terimini kullanmışlardır. Bu terim, Allah yolunda yapılan mücadeleyi ifade eder. İslâm savaş hukuku, sadece askeri bir strateji değil, aynı zamanda zulme ve haksızlığa karşı direnişin, adalet, merhamet ve insan haklarına saygı gibi evrensel insan haklarına dair önemli ilkeleri de içeren kapsamlı bir ahlâkî sistem olarak da değerlendirilebilir. Verilen bu bilgiler doğrultusunda ilgili âyete yeniden bakılacak olursa:

Âyette geçen “*فِي سَبِيلِ اللَّهِ / Allah yolunda*” ifadesi, savaşın rastgele değil, bazı temel ilkeler çerçevesinde yapılması gerektiğine işaret etmektedir. İlgili ifade; Allah yolunda, Allah’ın emir ve yasaklarına riayet, sırf i’lâ-yi kelime-tullah uğruna cihad etmek şeklinde tefsir edilmiştir.⁴⁰ Buna göre hükümranlık, kahramanlık gösterisi, istila, sömürü, ganimet, şahsi çıkar, intikam vb.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’ u’s-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğa (Dimaşk: Dâr-u İbn Kesir, 1991), “Cihâd”, 112; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’ u’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Daru İhyâ’i’t-Turâsi’l-Arabî, ts.), “Cihâd”, 20.

³⁷ Yazır, *Hak Dini*, 2/29-30.

³⁸ el-Bakara 2/191, 217.

³⁹ Ebu’l-Âlâ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, çev. Muhammed Han Kayânî (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1/155; Sabûnî, *Revâiu’l-Beyân*, 1/207.

⁴⁰ Buhârî, “Cihâd”, 15; Müslim, “İmâre”, 149-151; Yazır, *Hak Dini*, 2/32.

sebeplerle yapılan savaşlar Allah yolunda yapılan savaşlar olarak nitelendirilemez.⁴¹

Âyetteki “أَلَّذِينَ يُفْتُونُكُمْ”/ *sizinle savaşanlarla*” ifadesinden savaşın savunma amaçlı olduğu, diğer bir ifade ile sadece fiilen savaşa katılanlarla ve savaşmayı sürdürenlerle savaşılacağı açıkça anlaşılmaktadır.⁴² Zira ilgili ifade mutlaklıdır. Buna göre ister savaşa gücü olmadığı halde isterse de savaşa gücü olmasına rağmen müminlerle savaşmayan, muharip olmayan unsurlarla savaşılması gerektiği belirtilmektedir. Nitekim başka âyetlerde de bu duruma işaret edilmektedir.⁴³

Asıl konumuzla ilgili olan “وَلَا تَعْتَدُوا” / *Haddi aşmayın*” ifadesine gelince, bu konuda tefsir kitaplarında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bazı müfessirler, bu yasağı genel bir ifadeyle Allah’ın rızası dışında bir amaçla savaşmamak şeklinde açıklamışlardır.⁴⁴ Ancak çoğunluk tefsirciler, Hz. Peygamber ve ilk dönem Müslüman idarecilerin uygulamalarını da dikkate alarak bu ifade ile savaşa katılmayan/muharip olmayan kimselerin öldürülmemesi gerektiğinin kastedildiğini belirtmişlerdir. İlgili ifadenin tefsiri bağlamında bu kişiler arasında kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, tarım işçileri, ibadetle meşgul din adamları, barış teklifinde bulunanlar ve cizye ödemeyi kabul eden kitap ehli kişiler sayılmaktadır.⁴⁵ Ayrıca, Müslümanların öç almak ya da kişisel çıkarlar elde etmek amacıyla savaşmaları da bu yasak kapsamına girmektedir. Bu nedenle, öldürülen düşman askerlerinin cesetlerine hakaret anlamına gelebilecek muamelelerde bulunmak (müsle) da yasaklanmıştır.⁴⁶ Hz. Peygamber’in orduyu savaşlara gönderirken komutanlara vermiş olduğu talimatlarda da söz konusu yasaklar hatırlatılmıştır.⁴⁷ Hz. Ebû Bekir’in

⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi*, 2/350; Sabûnî, *Revâiu'l-Beyân*, 1/210.

⁴² Burada âyetin savunma amaçlı bir savaşı konu edinmesi İslâm’da savaşın sadece savunma amaçlı meşru kıldığı şeklinde anlaşılması gerekir. Bu konu bu çalışmanın sınırlarını aştığından bu uyarı ile iktifa edilmiştir.

⁴³ Bk. en-Nisâ 4/90-91; el-Mümtehinne 60/8-9.

⁴⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, 1/147-148; Kurtubî, *el-Câmi*, 2/350.

⁴⁵ Muhammed b. Cerir b. Yezîd et-Taberî, *Câmi’u'l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Musin et-Türki (Dâru Hicr, 2001), 3/289-291; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, 1/147-150; Kurtubî, *el-Câmi*, 2/348-349.

⁴⁶ Yazır, *Hak Dini*, 2/33; Sabûnî, *Revâiu'l-Beyân*, 1/216-217; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 1/215.

⁴⁷ Müslim, “Cihâd”, 3; Süleyman bin el-Eşas Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut (b.y.: Dâru’r-risâleti’l-âlemiyeye, 2009), “Cihâd”, 90 (2613, 2614).

Şam üzerine ordu gönderdiğinde ordu komutanlarından Yezid bin Ebi Süfyan'a vermiş olduğu talimatlarda, gereksiz yere mamur yerleri yıkmak, hayvanları öldürmek ve ağaçları kesmek de bu yasaklar kapsamında sayılmıştır.⁴⁸ Hz. Ömer de orduları gönderirken komutanlara Allah'tan sakınmalarını söyler ve şöyle tavsiyelerde bulunurdu: Allah'ın adı ve yardımıyla gidin, Allah'tan zafer dileyerek gidin, haktan ve sabırdan ayrılmayın, Allah yolunda küffarla savaşırken sakın ola haddi aşmayın. Allah haddi aşanları sevmez. Düşmanla karşı karşıya geldiğinizde korkmayın, gücü elde ettiğinizde işkence etmeyin, üstün geldiğinizde israf etmeyin, hiçbir ihtiyarı, kadını, çocuğu katletmeyin, ganimetlere karşı aşırı gitmeyin, cihadı dünyalık menfaatlerden arındırın, Allah ile yapacağınız alışverişteki kâr ile yetinin, bu çok büyük bir başarıdır.⁴⁹

Âyetin sonunda yer alan “*أَلْعَنَيْنَ /Haddi aşanlar*” ifadesini kimi tefsirciler, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı kimseleri öldürmek suretiyle haramı helal sayarak Allah'ın sınırlarını aşan kimseler olarak açıklamışlardır.⁵⁰ İfadenin savaş yasakları bağlamında kullanılmış olması bu şekilde açıklanmasına imkân verse de mutlak olarak kullanılmasından dolayı Allah'ın belirlemiş olduğu sınırları aşan, O'nun emir ve yasaklarını çiğneyen herkesi kapsamına aldığı da söylenebilir.

Hz. Peygamber'in ve sonradan gelen âlimlerin âyetin tefsiri ile alakalı kendi dönemleri için belirtmiş oldukları yerinde tespitler, âyetin vermek isteği evrensel mesajı anlamamızda önemli katkılar sunmaktadır. Kur'an-ı Kerim evrensel ve temel ilkeleri içeren ilahî bir kitaptır. İnsanlık için genel geçer ahlâkî ve hukukî esasları belirlerken, çoğu zaman bu hükümleri ilkesel bir çerçevede sunar. Bu durum, Kur'an âyetlerinin farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda yaşayan insanlar tarafından kendi bağlamlarında yorumlanmasına ve hayata geçirilmesine imkân verir. Bu anlamda ilgili âyet dikkatli bir okumaya tabi tutulduğunda, İslâm savaş hukuku ve ahlâkının temellerini oluşturan prensipleri içerdiği görülür. Bu prensipler savaşın meş-

⁴⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'* (Ebu Zabi: Müessesetu Zâyed b. Sultan, 2004), 2/447; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/348; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylül-Evtâr*, thk. 'İsâmuddin es-Sabâbatî (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1993), 7/293.

⁴⁹ Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 1/185-186.

⁵⁰ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 3/291.

ru nedenlerle ve belirli sınırlamalar dahilinde yapılması, savaş sırasında ve sonrasında belirli etik kurallara uyulması gerektiği şeklinde özetlenebilir. Savaşın meşruiyeti, savaşanlar ile sivillerin ve buna bağlı olarak askerî ve sivil hedeflerin ayırt edilmesi, orantılı güç kullanımı, savaş sonrasında alınan esirlere insan haklarına saygı çerçevesinde muamele edilmesi gibi ilkelere, savaş hukukun temel unsurları olarak sayılabilir.⁵¹ Savaşın ahlâkî temel prensibi ise "daha az zarar" kuralına dayanır. Başka bir ifade ile savaşın her koşulda bir kötülük olduğu ve mümkün olduğunca önlenmesi gerektiği esasına dayanır.⁵²

Savaş, Müslümanlara yönelik saldırılara karşı koymak için zaruretten meşrû kılınmıştır. Zaruretlere de kendi miktarlarıncaya kadar edileceğine göre zaruret sınırı aşılmaması gerekir.⁵³ Buna göre savaşta da olsa yağma, talan, gasp gibi eylemler âyetin yasakları kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Nitekim bu tür eylemleri yasaklayan hadisler de vardır.⁵⁴ Aynı şekilde o günün şartlarında bulunmayan; nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar gibi, büyük insan kayıplarına ve geniş çaplı ve uzun vadeli çevresel tahribatlara yol açabilecek kitle imha silahlarının savaşlarda kullanılmasının da savaş hukuku ve ahlâkına aykırılık teşkil ettiği dolayısıyla da âyetin yasaklamış olduğu hususlar kapsamında değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Zira kitle imha silahları, sadece savaşın taraflarını değil, tüm canlıları etkileyen ve çevreye geri dönülmez zararlar veren bir yıkıma neden olur. Bu nedenle, bu tür silahların kullanımı, Allah'ın "i'tidâ/haddi aşma" olarak nitelendirildiği eylemlerden sayılır ve İslâm'ın savaş hakkındaki hükümlerine aykırılık teşkil eder.

Görüldüğü gibi, İslâm'da savaşa izin verildiği ilk andan itibaren, savaşın belirli hukuk ve ahlâk kuralları çerçevesinde yürütülmesi gerektiği vurgulanmış ve Hz. Peygamber de bu kurallar doğrultusunda bir uygulama geliştirmiş ve Hz.

⁵¹ Bunun için ayrıca bk. el-Bakara 2/177; Muhammed 47/4; el-İnsan 76/8-12.

⁵² Bu konuda geniş bilgi için bk. Hasan Doğan, "İslam Hukuku Bakımından Savaşta Gözetilen Hukukî ve Ahlâkî İlkeler", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 64 (2023), 196-223; Ali İhsan Topçuoğlu, "Savaşta İnsan Haklarının Korunmasının Dinî ve Ahlâkî Temelleri: İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 114-138.

⁵³ Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, ed. Huriye Martı, çev. Raşit Gündoğdu - Osman Erdem (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/81-82, 22. madde.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 128, 2705 nolu hadis.

tirmiştir. Zaman zaman bu kurallardan sapma temayülü tezahür edilmişse de gerekli uyarılar yapılmıştır. Rivayete göre Hz. Peygamber Uhud Savaşı'nda amcası Hz. Hamza'yı paramparça edildiğini görünce çok üzüldü, ağladı ve yetmiş (veya otuz) müşriki katledip aynı şekilde intikam alacağına yemin etti. Ancak, "Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz elbette bu sabredenler için daha hayırlıdır"⁵⁵ meâlindeki âyet nâzil olunca bundan vazgeçti.⁵⁶ Nitekim Mekke'nin fethinden sonra amcasına bunu yaptıran Ebu Süfyan'ın eşi Hind bint Utbe ile karşılaştığı halde intikam alma yoluna gitmemiştir.⁵⁷

Allah'ın bir elçisi olarak Hz. Peygamber de şahit olduğu hak ihlallerine gerekli müdahalelerde bulunmuştur. Bu konuda siyer kaynaklarında birçok örnek olaya yer verilmektedir. Günümüz savaş hukuku ve ahlâkına kaynaklık teşkil etmesi bakımından konu ile ilgili bazı örneklerle burada yer vermek istiyoruz:

Mekke fethi için hareket edildiğinde ensarın sancağı Sa'd b. Ubâde'ye verilmişti. Sa'd'ın fetih günü "اليوم يوم المحمة / Bugün kesim günüdür (katliam yapma anlamında)" şeklinde kin ve intikam kokan sözlerini duyan Hz. Peygamber, sancağı Sa'd'dan alıp oğlu Kays'a verdikten sonra "اليوم يوم المرحة / Bugün merhamet (gösterme) günüdür"⁵⁸ buyurarak gerekli ve yerinde müdahaleyi yapmıştır. Mekke'nin fethinden sonra çevredeki bazı kabileleri İslâm'a davet amacıyla seriyyeler gönderen Hz. Peygamber, Hâlid b. Velid'i 350 kişilik bir ordunun başında Gumeysâ'ya Benî Cezîme kabilesi üzerine gönderdi. Kabile mensuplarının, "صيانا / Dinimizi değiştirdik" şeklindeki sözlerinden onların Müslüman olduklarına kani olmayan Hâlid onları esir aldı ve sonra da askerlerine esirlerin öldürülmelerini emretti. Abdullah ibn Ömer ve ensar ve muhacir askerler Halid'in bu emrine karşı gelip esirleri öldürmediler. Ancak bazı askerler paylarına düşen esirleri öldürdüler. Bu olay kendisine haber verildiğinde Hz. Peygamber, "Allahım! Ben Hâlid'in yaptıklarından berîyim" buyurdu ve Hz. Ali'yi Cezîme kabile-

⁵⁵ en-Nahl 16/126.

⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/301.

⁵⁷ M. Yaşar Kandemir, "Hind bint Utbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 18/64-65.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Amr b. Vâkid es-Sülemî el-Vâkidî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-E'lemî, 1989), 2/865-866.

sine gönderip öldürülen otuz kişinin diyetlerini ödetti.⁵⁹ Yine Mekke'nin fethinden sonra Huneyn Savaşı'nda Müslüman askerlerin çocukları da öldürdükleri haberi Rasûlullah'a ulaşınca, Hz. Peygamber onlara İslâm savaş ahlâkının şu temel ilkelerini hatırlatmıştır: "Bazı insanlara ne oluyor da öldürme hırsı onları çocukları bile öldürmeye sevk ediyor. Şu gerçeği hiçbir zaman unutmayın: Çocuklar öldürülmezler." Hz. Peygamber önemine binaen bu uyarısını üç kez tekrarlamıştır. Üseyd b. Hudayr'ın, öldürülenlerin müşriklerin çocukları olduğunu söylemesi üzerine, "Sizin en hayırlılarınız da müşrik çocuğuydu. Her çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar. Ailesi onu hristiyan veya yahudi yapar."⁶⁰ buyurarak savaşta dahi hiçbir gerekçe ile ahlâkî ve hukukî ilkelerin ihmal edilmemesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Benzer tavırları Hz. Peygamber'in rahle-i tedrisinden geçen güzide sahâbîleri de sergilemişlerdir. Kur'an'da Allah'ın kendilerinden, onların da Allah'tan razı olduğu ifade edilen ilk Müslümanlardan muhacir ve ensarın,⁶¹ Kur'an'ın ilkelerine sınımsız bağlı oldukları kuşkusuzdur.⁶² Ancak sonradan Müslüman olan kimselerin İslâm'ın emir ve yasaklarını içselleştirmede ya da İslâm'ın ruhuna uygun hareket etme noktasında bazı sapmalar gösterdikleri de gözlemlenmektedir. Amr b. Âs ve Şurahbil b. Hasene bir defasında öldürülmüş bir kişinin kesilmiş başını halife Hz. Ebû Bekir gönderince, halife buna tepki göstermiş, düşmanların bunu yaptıklarından söz edilmesi üzerine de: "Farslar ile Bizanslıları mı örnek alacağım?" diyerek su-i misalin emsal olmayacağını ifade etmiştir.⁶³ Emevî valisi Haccâc b. Yûsuf, Abdullah b. Ömer'in oğlu Salim'e bir esirin öldürülme emrini verdiğiğinde Salim ona: Esirin öldürülmeyi gerektiren bir suç işlemediği gerekçesi ile öldürülemeyeceğini hatırlatmıştır.⁶⁴ Konu ile ilgili son örnek Hâlid b.

⁵⁹ Abdülmelik bin Hişâm bin Eyyûb el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Mısır: Matbaat-u Mustafa el-Bâbî, 1955), 2/428-431; Muhammad Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991), 1/282-283; Mehdi Rızkullah Ahmed, *es-Sîretü'n-Nebeviyye fî Dav'î Masâdirü'l-Asliyye* (Riyad: Mekezu el-Melik Faysal lil Buhûs ve'Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1992), 578-579.

⁶⁰ Vâkidî, *el-Meğâzî*, 3/905.

⁶¹ et-Tevbe 9/100; el-Feth 48/18, 29; el-Haşr 59/8.

⁶² Derweze, *Sîretü'r-Rasûl*, 933.

⁶³ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Muhezzeb fî fikhî'l-İmami'ş-Şafiî* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 3/282.

⁶⁴ Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî Ebû'l-Arab, *Kitâbü'l-Mihan*, thk. Ömer Süleyman el-Ukeylî (Riyad: Dâru'l-Ulûm, 1984), 225-229; Ebu'l-Âlâ el-Mevdûdî, *İslamda Savaş Hukuku*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruç Yayınları, 2009), 228.

Velîd'in oğlu Abdurrahman ile alakalıdır. Rivayete göre adı geçen sahâbî bir savaş esnasında esirler alıp ardından da bahse konu biçimde öldürmüştür. Ebû Eyyüb el-Ensârî hadiseyi duyunca kendisine: “Hz. Peygamber’in böyle adam öldürmeyi şiddetle yasakladığını bizzat kendisinden işittim. Allah’a and olsun ki bir tavuğu bile bu biçimde öldürmeyi doğru bulmuyorum” uyarısında bulunmuştur. Abdurrahman b. Hâlid de bunun üzerine derin bir pişmanlık yaşamış, günahının affı amacıyla kefâret olarak dört köleyi hürriyetine kavuşturmuştur.⁶⁵

İslâm’ın erken dönemlerinden itibaren uygulanan bu kuralların ışığında, modern devletler hukukunun kurucularından Charles Crozat, İslâm’ın savaş hukukunda insanî prensipler bulunduğunu belirterek, İslâm’ın savaşta uyguladığı hukukî ve ahlâkî esaslara dikkat çekmiştir.⁶⁶ İslâm dünyasında savaş hukuku üçüncü nesille birlikte bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasına karşın Batı’da devletler hukuku ancak 16. yüzyılda sistematik bir şekilde şekillenmeye başlamıştır.⁶⁷ Evzâi ve Muhammed b. Hasan Şeybânî’nin *Siyer* adlı eserleri, birçok yazar tarafından, Batı’da devletler hukukunun kurucularından sayılan Hugo Grotius’u⁶⁸ yüzyıllar önceleyen erken dönem savaş hukuku kitapları olarak değerlendirilmiştir.⁶⁹ Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* adlı eserinin önsözünde, Hıristiyan dünyasında savaşlarda barbar toplulukların dahi utanç duyacağı vahşi yöntemlerin benimsendiğini ve savaş sırasında her türlü hukukun ihlal edildiğini belirterek, böyle bir eseri kaleme alma ihtiyacı hissettiğini ifade etmektedir.⁷⁰ Tarihsel ve modern uygulamalar, İslâm savaş hukukunun ne denli geniş bir kabul gördüğünü ve insanlık tarihi boyunca savaş hukuku ve etiğinin gelişimine nasıl katkıda bulunduğunu gözler önüne sermektedir. Bu zengin tarihsel miras, modern savaş hukukunun şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

⁶⁵ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 127.

⁶⁶ Charles Crozat, *Devletler Umumi Hukuku*, çev. Edip F. Çelik (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1950), 1/199.

⁶⁷ İlyas Doğan, *Devletler Hukuku* (Ankara: Astana Yayınları, 2020), 29-30.

⁶⁸ Doğan, *Devletler Hukuku*, 40; Elif Uzun, “Tarihsel Gelişim ve Kuram”, *Uluslararası Hukuk-I*, ed. Ayşe Nur Tütüncü - Elif Uzun (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018), 8-9.

⁶⁹ Majid Khadduri, *The Islamic Law of Nations (Shaybani’s Siyar)* (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1966), 39.

⁷⁰ Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, çev. Seha L. Meray (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1967), 11.

2. İslâm Hukukunun Savaş Hukuku ve Ahlâkına Katkıları

Çalışmamızın bu aşamasında, İslâm hukukunun modern dönemin savaş hukuku üzerindeki etkilerini inceleyeceğiz. İslâm hukukunun bir alt dalı olan savaş hukuku (siyer), cihad olarak da bilinen savaş ilke ve kurallarını ele alan geniş bir hukuk dalıdır. Bu hukuk, savaşın meşruiyet sınırları bağlamında zulüm ve haksızlıklardan uzak durmanın gerekliliğini vurgular. İslâm savaş hukuku, insanlığa savaşın da bir hukukunun ve ahlâkının olması gerektiğini öğretmiş ve savaşın düşünsel temellerini sağlam bir şekilde oluşturmuştur. Bu kurallar, savaşın nasıl yapılacağını, kime karşı yapılabileceğini ve savaş sırasında uyulması gereken ahlâkî sınırları da belirler. Bu çerçevede, savaşın meşruiyeti ve ahlâkî sınırları, İslâm'ın barış ve insan hakları vurgusuyla uyum içindedir. İslâm'ın savaş hukukundaki bu insanî yaklaşım, Batı'daki devletler hukukunun gelişimine de ilham kaynağı olmuş ve modern savaş hukuku normlarına önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, Lahey Sözleşmeleri, Birleşmiş Milletler Şartı ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gibi Silahlı Çatışma Hukukuna kaynaklık eden uluslararası antlaşmalar incelendiğinde, İslâm hukukunun savaş hakkındaki görüşleri ile önemli benzerlikleri olduğu görülmektedir.

Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla uluslararası toplum, kuvvet kullanımını sınırlama ve barışçıl çözümleri teşvik etme konusunda önemli bir adım atmış olsa da silahlı çatışmaların tamamen ortadan kalkması mümkün olmamıştır. Bu nedenle, savaşların kaçınılmaz olduğu gerçeğiyle yüzleşen devletler, çatışmaların etkilerini en aza indirmek ve insan hayatını korumak amacıyla Uluslararası İnsanî Hukuk olarak da bilinen Silahlı Çatışma Hukuku kurallarını geliştirmeye yönelmişlerdir. 19. yüzyıldan itibaren, 1864 Cenevre Konferansı ile başlayan bir süreçte yaralılar ve hastaların korunması, savaş esirlerinin hakları gibi konularda ilk uluslararası anlaşmalar imzalanmıştır. 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri ile savaş hukuku daha da genişletilerek, silahların kullanımı ve savaşın hukukî yönleri düzenlenmeye çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın dehşeti, uluslararası toplumda derin izler bırakarak 1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin kabulüne zemin hazırlamıştır. Bu sözleşmeler, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar gibi kavramları tanımlayarak, savaşın vahşetini sınırlama ve savaş mağdurlarını koruma amacını güder. Silahlı Çatışma Hukuku, savaşın kaçınılmaz bir gerçek olduğu kabulünden hareketle, çatışmaların yürütülme şeklini belirleyen bir

dizi temel ilke üzerine inşa edilmiştir. Bu ilkeler “Askeri Gereklilik”, “Gereksiz Acı ve Izdırabın Önlenmesi”, “Ayırt Etme” ve “Orantılılık” ve “Onur” olarak bilinir. Söz konusu ilkeler, savaşın kritik aşamalarında savaşan tarafları ve sivilleri koruma altına alarak, savaşın insanlık üzerindeki yıkıcı etkilerini asgariye indirmeyi hedeflemektedir.⁷¹

İslâm hukukunun savaş ile ilgili görüşleri savaş ahlâkını da önemli ölçüde etkilemiştir. Savaş ahlâkı, savaşın hem hukukî hem de ahlâkî çerçevede yürütülmesi gerektiğini savunan bir anlayışı ifade eder. Bu ifade ile hem bireylerin hem de devletlerin savaş sırasında insan haklarına ve uluslararası hukuka saygı gösterilmesi ve savaş sırasında dahi belirli etik kurallara uyulması gerektiği vurgulanır. Savaş ahlâkı, savaşın yıkıcı etkilerini sınırlamaya ve insan yaşamının korunmasına yardımcı olur. Aynı zamanda savaşan taraflar arasında adil ve saygılı bir ilişki kurulmasına da katkı sağlar. Savaş ahlâkının ihlali, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar gibi ciddi sonuçlara yol açabilir. Sonuç olarak, savaş ahlâkı da savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda bile insan onuruna ve temel ahlâkî ilkelere saygıyı korumaya yönelik önemli bir çerçeve sunar. Bu çerçeve, savaşın hem nedenlerini hem de yürütülüş biçimini ahlâkî bir değerlendirmeye tabi tutar ve böylece savaşın yıkıcı etkilerini en aza indirmeye çalışır. İslâm hukukunun modern dönem savaş hukuku ve ahlâkına katkılarını şu temel başlıklarda bir araya getirmek mümkündür:

2.1. Savaşın Haklı Gereçlere Dayanması

İslâm’da savaş, ancak meşru bir sebeple yapılabilir. Bu sebepler arasında kendini savunma, masumları koruma, adalet ve barışı sağlama gibi durumlar yer alır. Saldırganlık ve emperyalizm gibi amaçlarla savaş yapmak yasaktır. Hicretten sonra savaşa izin verilmiş ve hatta savaş emredilmiştir. Ancak bu savaşın da ahlâkî ve hukukî kuralları vardır. Bu kurallar, savaşın sadece bir güç gösterisi veya toprak kazanma aracı olmadığını, ahlâkî bir temele dayanması gerektiğini vurgular. Bu sayede savaşların sayısının azalmasına ve barışın korunmasına katkıda bulunulur.⁷² Birleşmiş Milletler

⁷¹ Mehmet Emin Erendor, “Silahlı Çatışma Hukuku İlkelerinin Değerlendirilmesi: Askeri Gereklilik, Gereksiz Acı ve Izdırabın Önlenmesi ve Onur”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/2 (2019), 1993, 1994, 2004; M. Yasin Aslan, “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 79 (2008), 235, 266.

⁷² Yaman, “Savaş”, 36/192.

Şartı'nın 2. Maddesi de üye devletlerin uluslararası ilişkilerinde kuvvet kullanma veya kuvvet tehdidinde bulunmaktan kaçınacaklarını belirtir. Ancak, Şartın 51. maddesi, meşru müdafaa hakkını tanıyarak bir istisna getirir. Yani, bir devlet, silahlı bir saldırıya uğradığında kendini savunma hakkına sahiptir.⁷³

2.2. Orantılı Güç Kullanımı

Kullanılan güç, savaşın amacına ulaşmak için gerekli olanın ötesine geçmemelidir. Bakara sûresi 190 âyette geçen "...*haddi aşmayın*" ifadesi ve "*Eğer ceza verecek olursanız size yapılan cezanın misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır*"⁷⁴ âyetinin bu ilkeye kaynaklık ettiği söylenebilir. Savaşta orantılı güç kullanımı, Silahlı Çatışma Hukukunun da temel ilkelerinden biridir ve çatışmaların hukuki düzenlenmesinde önemli bir yer tutar.⁷⁵ Silahlı Çatışma Hukukunun bir ilkesi olan Askeri Gereklilik İlkesinin bu şekilde yorumlanması da mümkündür.⁷⁶ 1907 Lahey Sözleşmesinin 22. Maddesi de "Muharip devletler düşmana zarar verme vasıtalarının seçiminde hudutsuz bir hakka sahip değildirlen" şeklinde güç kullanmaya bir sınırlama getirmiştir.⁷⁷

2.3. Sivillerin Korunması

İslâm savaş hukuku, sivillerin korunmasına büyük önem verir. Daha önce de ifade edildiği gibi İslâm hukukuna kaynaklık eden Hz. Peygamber ve ilk dönem Müslümanların uygulamalarında savaşlarda bile ahlâkî kurallara riayet edilmiştir. Çocuklara, kadınlara, din adamlarına, manastırlara, kendileri ile savaşmayanlara karşı savaşmamaları istenmiş ve savaş alanında bulunan ağaç ve mahsullere dokunulmaması emredilmiştir. Bu kural, savaşın en zayıf ve savunmasız olanlara zarar vermemesi gerektiği fikrini savunur. Bu sayede masum insanların hayatlarının korunduğu gibi savaşın insanlık dışı bir hale gelmesine de engel olunur. Dolayısıyla savaş, yalnızca askeri hedeflere yönelik olmalı ve sivillerin zarar görmesi en aza indirilmelidir.

⁷³ "Birleşmiş Milletler Antlaşması", 6, 16.

⁷⁴ en-Nahl 16/126.

⁷⁵ Erendor, "Silahlı Çatışma Hukuku İlkelerinin Değerlendirilmesi", 1993.

⁷⁶ Erendor, "Silahlı Çatışma Hukuku İlkelerinin Değerlendirilmesi", 1997-1998.

⁷⁷ "18 Ekim 1907 Tarihinde La Haye'de İmzalanmış, IV Sayılı, Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkında Sözleşme", *askerihukuk.net* (Erişim 25 Temmuz 2024).

Benzer kurallar 12.08.1949 tarihli Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nde de ele alınmıştır.⁷⁸

2.4. Esirlerin Hakları

İslâm savaş hukuku, esirlere saygılı davranılmasını ve onurlu bir şekilde muamele görmelerini emreder. Esirlerin öldürülmesini veya işkence görmesini yasaklar.⁷⁹ Bu kural, savaşın bile insan onuruna saygı duyulması gereken bir durum olduğunu hatırlatır. Bu sayede esirlerin insanlık dışı koşullarda tutulmasının ve kötü muamele görmesinin önüne geçilir. 12.08.1949 tarihli Harp Esirlerine Yapılacak Muamele ile İlgili Cenevre Sözleşmesi de harp esirlerine insanca muamele edileceğine dair kurallar içermektedir.⁸⁰

2.5. Çevreye Saygı

İslâm savaş hukuku, savaş sırasında çevreye zarar verilmesini yasaklar. Ağaçların kesilmesi, su kaynaklarının kirletilmesi ve tarım arazilerinin tahrip edilmesi gibi eylemler yasaktır. Bu kural, savaşın sadece insanlara değil, aynı zamanda doğaya da zarar verebileceğini ve bu zararın gelecek nesilleri de etkileyebileceğini vurgular. Bu sayede doğal kaynakların korunmasına ve gelecek nesiller için yaşanabilir bir dünya bırakılmasına katkıda bulunur. 2 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol'ün (1. Protokol) 35. Maddenin 3. Fıkrasında, 55. Maddenin 1. ve 2. Fıkraları doğal çevrenin korunmasını ele almaktadır.⁸¹

2.6. Savaş Sonrası Barış

İslâm savaş hukuku, savaşın sona ermesi ve barışın sağlanması için çaba gösterilmesini emreder.⁸² Yenilen tarafa adil ve merhametli davranılması ve barışın yeniden inşa edilmesi için imkân sağlanması teşvik edilir. Bu kural, savaşın kalıcı bir çözüm olmadığını ve barışın ancak uzlaşma ve anlayış yoluyla sağlanabileceğini savunur. Bu sayede düşmanlıkların sona ermesine

⁷⁸ Bu ilke için bk. Melike Batur Yamaner vd. (ed.), *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri* (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, ts.), 121-128.

⁷⁹ Ahmet Özel, "Esir", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995), 11/384-386.

⁸⁰ Yamaner vd., *Cenevre Sözleşmeleri*, 49-120.

⁸¹ Yamaner vd., *Cenevre Sözleşmeleri*, 205, 216.

⁸² el-Bakara 2/193, 208; el-Enfâl 8/61.

ve kalıcı bir barışın tesis edilmesine katkıda bulunur. 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco’da imzalanan ve 24 Ekim 1945’de yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Antlaşması, 1. Maddenin 1. Fıkrasında örgütün amaçları arasında “Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla: barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak üzere etkin ortak önlemler almak ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyuşmazlık veya durumların düzeltilmesini ya da çözümlenmesini barışçı yollarla, adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak gerçekleştirmek” de yer almaktadır.⁸³ Silahlı Çatışma Hukukunun ilkeleri de -özellikle de onur ilkesi- dikkatli bir okumaya tabi tutulduğunda örtük bir şekilde savaşın bir amaç olmadığını, savaş sonrası kalıcı bir barışın sağlanabilmesi için tarafların iyi niyet çerçevesinde hareket edilmesini, birbirlerine karşı saygılı ve kibar davranılmasını ifade ettiği görülmektedir.⁸⁴

3. Uluslararası Hukuk’un Savaşlarda İnsan Haklarını Korumadaki Yetersizliği

Savaş, devletler arası ilişkilerin bir sonucu olması hasebiyle hukuk sistematiğinde devletler hukukunun bir konusudur. Uluslararası hukuk ve iç hukuk, birbirinden ayrı ve tamamlayıcı iki hukuk sistemidir. İç hukuk, bir devletin sınırları içindeki bireyler ve kurumlar arasındaki ilişkileri düzenlerken, uluslararası hukuk ise devletler arasındaki ilişkileri düzenler. Bu iki sistem arasındaki temel farklardan biri, yaptırım mekanizmalarıdır.

İç hukukta, devlet, yasama, yürütme ve yargı organları aracılığıyla kuralları koyar ve uygular. Yasalara uymayanlar, cezaî veya idari yaptırımlara maruz kalır. Bu yaptırımlar, hapis cezasından para cezasına, faaliyetten men’e kadar geniş bir yelpazeyi kapsayabilir. Devletin üstün gücü, bu yaptırımların uygulanmasını ve iç hukukun etkinliğini sağlar. Uluslararası hukukta ise, devletler üstü bir otorite eksikliği nedeniyle yaptırım mekanizmaları daha karmaşık ve zayıftır. Devletler, uluslararası antlaşmaları ve örf ve adet hukukunu kabul ederek devletler hukuku kurallarına uymayı taahhüt ederler.⁸⁵

⁸³ “Birleşmiş Milletler Antlaşması”, 4-5.

⁸⁴ Erendor, “Silahlı Çatışma Hukuku İlkelerinin Değerlendirilmesi”, 2001-2004.

⁸⁵ Uzun, “Tarihsel Gelişim ve Kuram”, 3-4.

Uluslararası hukuk, savaşlarda da insan haklarını koruma amacıyla bir dizi sözleşme, antlaşma ve norm geliştirmiştir.⁸⁶ Cenevre Sözleşmeleri, Lahey Sözleşmeleri, Birleşmiş Milletler Antlaşması ve çeşitli insan hakları beyannameleri, savaş koşullarında sivillerin, savaş esirlerinin ve diğer savunmasız grupların korunmasını hedeflemektedir. Ancak, bu belgelerin varlığına ve uluslararası toplumun çabalarına rağmen, savaşlarda insan hakları ihlalleri devam etmekte, uluslararası hukukun bu alandaki yetersizlikleri giderek daha belirgin hale gelmektedir. Bu yetersizliğin temel nedenlerinden biri, uluslararası hukuk kurallarının bağlayıcılığı konusunda yaşanan sorunlardır. Uluslararası hukuk, devletlerin egemenliğine saygı gösterilmesi gerektiği prensibine dayanır, bu da savaş suçları ve insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda güçlü bir yaptırım mekanizması oluşturmayı zorlaştırır. Devletlerin çoğu, uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiklerinde bile, güçlü devletler tarafından korunabilir ya da uluslararası topluluk tarafından yeterince cezalandırılmayabiliyor. Bu durum, uluslararası hukukun caydırıcılık gücünü zayıflatır ve savaş sırasında işlenen suçların cezalandırılmasını zorlaştırır. Bugün, evrensel düzeyde tüm devletleri bağlayacak yargısal bir mekanizma mevcut değildir. İnsan hakları hukuku açısından önemli bir role sahip İHEB'in uluslararası hukuk bakımından bağlayıcılığı tartışmalıdır. Hukukçular bu konuda farklı görüşler ileri sürmüş olsalar da genel olarak kabul edilen görüşe göre Bildiri, uluslararası hukuk açısından bağlayıcı bir niteliğe sahip değildir. Yani devletler üzerinde herhangi bir zorlayıcı gücü bulunmamaktadır.⁸⁷ Uluslararası hukuk kurallarının zorla uygulanması bile ancak Birleşmiş Milletler çerçevesinde alınan kararların devletler tarafından desteklenmesi durumunda mümkün olabilmektedir.⁸⁸

Bir diğer önemli sorun, uluslararası hukukun savaş sırasında hızlı ve etkili bir şekilde uygulanamamasıdır. Savaş koşulları, uluslararası hukukun gerektirdiği süreçlerin yavaş ve karmaşık olmasına neden olur. Çatışma bölgelerinde, insan hakları ihlallerine maruz kalan bireyler için hukuki ko-

⁸⁶ Avrupa'da Klasik Dönemde de savaşın meşru sayılabilecek şartlar çerçevesinde yapılması gerektiğini savunan hukukçular vardır. Ancak bu hukukçuların görüşleri bir hukuka ve düzene bağlı olarak yürümediği gibi yüzyıllar süren savaşlarda hak ihlallerinin önüne de maalesef geçememiştir. Bk. Uzun, "Tarihsel Gelişim ve Kuram", 9.

⁸⁷ Bektaş, "Kavramsal Çerçeve, Felsefi ve Hukukî Temeller", 21.

⁸⁸ Bektaş, "Kavramsal Çerçeve, Felsefi ve Hukukî Temeller", 14; Doğan, *Devletler Hukuku*, 41.

ruma sağlanması zaman alır ve bu süreçte birçok insan zarar görebilir. Ayrıca, uluslararası hukuk kurumlarının sınırlı kaynakları ve yetki alanları, savaş sırasında etkili bir müdahale yapmalarını zorlaştırır.

Uluslararası hukukun savaşlarda insan haklarını korumadaki yetersizliği, aynı zamanda normatif zayıflıklardan da kaynaklanmaktadır. Uluslararası hukuk, genellikle çatışan tarafların çıkarları arasında bir denge kurmaya çalışır, bu da insan hakları koruma konusunda tavizlerin verilmesine neden olabilir. Özellikle büyük güçler arasındaki çıkar çatışmaları, uluslararası hukukun uygulanabilirliğini azaltır ve insan hakları ihlallerinin önlenmesini zorlaştırır. Ayrıca, uluslararası hukukun evrensel olarak kabul edilmesi ve farklı kültürel, dinî veya siyasî bağlamlarda farklı yorumlanması, savaş sırasında insan hakları koruma çabalarını daha da karmaşık hale getirir.

Son olarak savaşlarda hak ihlallerini engelleyememesinin önemli sebeplerinden biri de beşeri hukuk sistemlerinin ahlâkî ve dinî değerlerden bağımsız olarak şekillenmiş olmalarıdır. Ahlâkî ve dinî kurallar, bireylerin ve toplumların davranışlarını yönlendiren güçlü motivasyon kaynaklarıdır. Modern hukuk, genellikle laik ve seküler bir temel üzerine inşa edildiği için evrensel ahlâk ilkeleri ya da dinî emirler yerine, devletler arası güç dengeleri ve çıkar çatışmalarına dayalıdır. Ahlâk ve din ile bağlantısı olmayan bir hukuk sistemi, insan hakları ihlallerini önlemede zayıf kalabilir. Çünkü bu tür sistemlerde hukuki yaptırımların ötesinde, ihlalleri engelleyecek içsel bir motivasyon kaynağı eksiktir. Bu durum, savaş sırasında insan haklarına saygı gösterilmesini sağlamada uluslararası hukukun yetersiz kalmasına neden olabilir. Buna karşılık, ahlâkî ve dinî değerlerle desteklenen bir hukuk sistemi, bireylerin davranışlarını yalnızca yasal yaptırımlarla değil, aynı zamanda vicdani sorumluluk ve manevi hesap verme duygusuyla da yönlendirebilir, bu da hak ihlallerinin önlenmesinde daha etkili olabilir.

Sonuç olarak, uluslararası hukuk savaşlarda insan haklarını koruma konusunda önemli bir çerçeve sunmasına rağmen, bu hukukun bağlayıcılığı, uygulama süreçleri, normatif zayıflıkları ve ahlâkî temellerden yoksun olması nedeniyle yeterli olamamaktadır. Bu durum, savaş sırasında insan hakları ihlallerinin önlenmesinde daha etkili ve kapsamlı çözümler geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

4. İslâm Hukukunun Hak İhlallerini Engellemede Diğer Hukuk Sistemlerinden Farkı

Burada kastedilen hak ihlalleri, uluslararası hukukun bir konusu olan savaş durumu ile alakalı ihlallerdir. Aslında İslâm hukukunun savaş ile alakalı ihlalleri engelleme özelliği büyük ölçüde diğer hukuk dalları için de söz konusu edilebilir. Ancak çalışma alanımız savaş hukuku ile sınırlı tutulduğu için burada sadece İslâm hukukunun savaş ile alakalı ihlalleri engellemeye yönelik özellikleri üzerinde durulacaktır.

Daha önce de ifade edildiği gibi İslâmî telakkide İslâm, son ilâhî din ve bu dinin getirdiği mesaj, tüm insanlığa hitap eden evrensel bir nitelik taşır.⁸⁹ Müslümanlar, bu evrensel mesajı insanlara iletmekle yükümlüdür.⁹⁰ İslâm'ın evrensel mesajını engelleyen durumlar ise savaş sebebi olarak değerlendirilir. İslâm hukukçuları da savaşı, "İslâm ülkesinin ve Müslümanların güvenliğini tehdit eden ve Cenâb-ı Hakk'ın bütün insanlığın mutlak yararını gerçekleştirmek üzere gönderdiği son dinin insanlara ulaşmasını engelleyen güçlerle mücadele etmenin ve bu uğurda bütün çabayı göstermenin nihaî çaresi olarak algılamışlardır."⁹¹ Savaşın temel amacı, bu engelleri ortadan kaldırmak ve İslâm'ın mesajını iletmek olduğundan, savaş sırasında dahi İslâm'ın evrensel ilkelerine uygun hareket edilmesi zorunludur.⁹² İslâm hukukunun bu özelliği, savaşın bile belli ahlâkî ve hukukî sınırlar içinde yapılmasını gerektirir. Müslümanlar, savaşta sadece maddi bir zafer peşinde koşmazlar; aynı zamanda manevi ve ahlâkî zaferin de peşindedirler. Bu, İslâm hukukunun savaş hukukuna getirdiği en önemli farklardan biridir. Bu bağlamda, İslâm hukukunun diğer hukuk sistemlerinden temel farkı, savaşın bile bir ahlâk ve hukuk çerçevesi içinde yapılması gerektiği ilkesidir. Bu kurallar, sadece savaşın başlamasını değil, savaş sırasında uygulanacak yöntemleri ve davranışları da kapsar. İslâm hukukunun savaşta dahi belli ahlâk ve hukuk ilkelerine riayet etmeyi gerekli görmesi, bu hukuk sisteminin insana ve insan haklarına verdiği değer bir yansımasıdır.

İslâm hukukunun temel farklılıklarından biri de daha önce de belirtildiği gibi, ilâhî bir kaynağa dayanmasıdır. Kur'an ve Sünnet, İslâm hukukunun

⁸⁹ Al-i İmrân 3/19; el-Mâide 5/3; el-Ahzâb 33/40; es-Saff 61/9; el-Enbiya 21/107; Sebe 34/28.

⁹⁰ Âl-i İmrân 3/104; el-Mâide 5/67;

⁹¹ Yaman, "Savaş", 36/189-190.

⁹² el-Bakara 2/190, 193; el-Mâide 5/32; el-Ankebüt 29/46; el-Mümtehine 60/8-9.

ana kaynaklarıdır ve bu metinler, insanın yaratıcısı tarafından belirlenmiş evrensel ahlâkî ilkeleri de içerir. Bu ilâhî kaynak, İslâm hukukunun evrensel ve değişmez bir yapıya sahip olmasını sağlar. Bu sistem, diğer hukuk sistemlerinden farklı olarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde dinî ve ahlâkî temellere dayanır. İslâm hukuku, sadece kanunlarla sınırlı kalmayıp, inananların vicdanına hitap eden ve onları doğruya yönlendiren bir dizi dinî ve ahlâkî ilkeyi de içerir. Dolayısıyla, hukukun evrensel ilkeleri, her birey için bağlayıcıdır ve bu bağlayıcılık, bireylerin hak ihlallerinden kaçınmalarını teşvik eder ve İslâm hukukunun hak ihlallerini engelleme konusundaki etkinliğini artırır. İslâm hukukunun ana kaynaklarının Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayanması, diğer hukuk alanlarında olduğu gibi uluslararası hukuk kurallarını da siyasi otoritenin takdirine dayalı değişken bir alan olarak bırakmayı aksine "kuralları önceden yazılı ve belli ilkeleri herkesçe bilinen hukuka dayalı, gerçekçi, yaptırım gücü bakımından dünyevi ve uhrevi çift yönlü yaptırım sistemine sahip ve asıl gücünü de genel insanî ilkelerden alan bir hukuk anlayışı geliştirmiştir."⁹³ Bu bağlamda savaş gibi insan haklarının en çok ihlal edildiği ortamlarda dahi bu haklara riayet etmeyi emreder. Savaş sırasında Müslümanların, İslâm'ın evrensel mesajına aykırı eylemlerde bulunmaları, kendi davalarına ihanet olarak değerlendirilir. Diğer hukuk sistemleri ise genellikle insana dayalıdır ve bu nedenle değişkenlik gösterebilir. Bu da hukuk normlarının her zaman evrensel kabul görmesini engelleyebilir.

İslâm hukuku seküler hukuklardan farklı olarak inanç, ibadet ve ahlâkî esaslar iç içedir.⁹⁴ İslâmî anlayışta din-ahlâk-hukuk, söz ve davranışlarda amaç birliğine sahiptir. Din, ahlâkın oluşmasında ve buna bağlı olarak toplumsal düzenin sağlanmasında büyük bir itici güce sahiptir. Din, değeri belirler, ahlâk bu değerleri yaşam biçimine dönüştürür, hukuk ise bu esasları kural haline getirerek maddi müeyyideye bağlar.⁹⁵ Bu yapısından dolayı İslâm hukukunun, birey ve toplum maslahatını korumada ve erdemli bir toplum inşa etmede diğer beşerî hukuklardan çok daha etkili olduğu söylenebilir. Zira toplumsal yaşamın gerektirdiği birçok görev aynı zamanda

⁹³ Ahmet Yaman - Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 148.

⁹⁴ Ahmet Yaman - Halit Çalış, *İslam Hukuku* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018), 39.

⁹⁵ Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (Hikmetevi Yayınları, 2012), 48-49.

dinî ve ahlâkî bir sorumluluktur. Bu da insanların hukuk kurallarına gönüllü bir şekilde bağlı kalmasını sağladığı gibi hukukun cebrî gücüne olan ihtiyacı da azaltır.⁹⁶ İslâm hukukunun bu yapısından dolayı psikolojik gerilimlerin hâkim olduğu ve hak ihlallerinin yoğunluklu olarak yaşandığı savaş ortamında bile Müslüman savaşçılar belli hukukî ve ahlâkî kayıtlarla hareket ederler.⁹⁷

Bir diğer önemli farklılık da daha önce kısmen değinildiği gibi, İslâm hukukunun ahlâkî ve manevi yaptırımlar içermesidir. İslâm hukuku dünyevî/maddî ve uhrevî/manevî şeklindeki çift yönlü yaptırım özelliği ile de bireylerin yükümlülüklerini yerine getirme hususunda diğer beşerî hukuk sistemlerinden çok daha etkilidir. Din ve ahlâk kurallarının ihlali, sadece dünyevî değil, aynı zamanda uhrevî sonuçlar doğuracağı inancına dayanır. Bu durum, bireyleri hukukun ötesinde, manevi bir hesap verme bilinciyle hareket etmeye yönlendirir. İslâm hukukunun kaynak ve hedefleri ile ilgili belirtilen özellikleri hukukun bütün dalları için geçerlidir. İç hukuk gibi İslâm uluslararası hukuku (siyer) da aynı değerler üzerin bina edilmiştir. Bu inanç, Müslümanların savaşta bile insan haklarına riayet etmelerini sağlayan güçlü bir motivasyon kaynağıdır. Diğer hukuk sistemlerinde ise bu tür manevi yaptırımlar genellikle bulunmaz; hukuki yaptırımların etkili olabilmesi için kanunların uygulanması gereklidir.

Beşeri hukuk sistemlerinde savaşlarda yapılan hak ihlallerinin engellenmemesinin başlıca sebepleri arasında, savaşın doğası gereği ortaya çıkan kaos ve düzensizlik, güçlü devletlerin hukuk kurallarını kendi çıkarlarına göre esnetmeleri, uluslararası hukuk kurallarının yeterince uygulanamaması ve uluslararası hukuk mekanizmalarının yaptırım gücünün sınırlı olması bulunmaktadır. Bu sistemlerde, savaş sırasında insan haklarının korunması genellikle ikinci planda kalmakta ve ihlallerin önüne geçilememektedir. Buna karşın, İslâm savaş hukuku, evrensel insanî prensipleri merkezine alarak bu tür ihlalleri önleme hususunda güçlü bir çerçeve sunmaktadır. İslâm savaş hukuku, yalnızca sivillere değil, doğaya ve hatta esirlere dahi saygı gösterilmesini emreder. Bu hukukî ve ahlâkî prensipler, savaşın insanî değerler çerçevesinde yürütülmesini sağlamakta, dolayısıyla da savaş sırasında yaşanan zulüm ve hak ihlallerini büyük ölçüde engellemektedir. Kudüs şehri-

⁹⁶ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 43.

⁹⁷ Yaman, "Savaş", 36/190.

nin tarihsel süreç içerisinde farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması ve bu süreçte yaşanan savaşların, beşerî hukuk ve İslâm hukukunun savaşlardaki hak ihlalleri konusundaki teorik çerçevelerini ve pratik uygulamalarını değerlendirmek için önemli bir örnek teşkil ettiği söylenebilir:

Kudüs, 638 yılında Halife Hz. Ömer döneminde Müslümanlar tarafından fethedilmiş ve bu fethin İslâm savaş hukukuna uygun bir şekilde gerçekleştirildiği tarihsel kaynaklarda ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Kudüs'ün fethi sırasında şehre barışçıl bir şekilde girilmiştir. Patrik Sophronios, şehri teslim etmeden önce Halife Hz. Ömer'in bizzat gelmesini talep etmiştir. Hz. Ömer, Sophronios ile görüşmek üzere Kudüs'e gelmiş ve burada iki taraf arasında bir barış anlaşması (ahitname) imzalanmıştır.⁹⁸ Ahitname, Kudüs'teki Hristiyanlara tanınan haklar ve şehrin İslâm yönetimi altındaki statüsü ile ilgili hükümler içermektedir. Bu ahitname, fetih sonrası Müslümanların Kudüs'teki yerli halka nasıl davrandığını göstermesi açısından önemlidir. Ahitnameye göre, Hristiyanların can ve mal güvenliği teminat altına alınmıştır. Dinî özgürlükleri korunmuş, kiliselerine dokunulmamıştır. Kudüs halkının mallarına, mülklerine ve ibadethanelerine saygı gösterilmiştir.⁹⁹ Bu durum, Müslümanların savaş hukuku ve ahlâkına olan bağlılıklarının önemli bir örneği olarak kabul edilmektedir.

Ancak 15 Temmuz 1099 tarihinde Haçlıların Kudüs'ü işgali sırasında ciddi katliamlar yaptıkları ve savaş hukukuna riayet etmedikleri tarihsel kaynaklar tarafından doğrulanmıştır. Haçlılar şehre girdiklerinde, Müslüman ve Yahudi sivil halk dahil olmak üzere binlerce insanı katletmişlerdir. Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar dahil olmak üzere şehrin sakinleri, hiçbir ayırım yapılmaksızın kılıçtan geçirilmiştir. Bazı kaynaklar, öldürülenlerin sayısının 10.000 ila 70.000 arasında değiştiğini belirtmektedir. Orduyla birlikte Kudüs'e giren Haçlı tarihçisi Fulcherius Kudüs'ün ele geçirilmesi sırasında Haçlıların uyguladığı aşırı şiddeti ve katliamları açıkça belirtir. Fulcherius,

⁹⁸ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beirut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 140-141; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1967), 3/607-612.

⁹⁹ Ebû'l-Fida İsmail İmadu'd-Din İbn Ömer İbn Kesir İbn Davud İbn Kesir el- Dımaşkî el- Kuşeyrî İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-nihaye* (*Büyük İslam Tarihi*), thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (İstanbul: Dâru Hicr, 1997), 9/655-658; Casim Avcı, "Kudüs (Fethedilişinden Haçlı İstilâsına Kadar)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/327.

şehrin neredeyse tamamının Haçlı kılıcıyla kan içinde kaldığını yazar. Katliamın görgü tanığı olan tarihçi Raimundus da Haçlıların Kudüs'e girdikten sonra yaşanan şiddeti ve katliamları doğrular. Raimundus, şehirdeki Müslüman ve Yahudi nüfusun neredeyse tamamen yok edildiğini anlatır.¹⁰⁰ Ortaçağ boyunca, savaşlarda sivillere yönelik katliamlar, kutsal yerlerin tahribi ve dinî hoşgörüsüzlük yaygındı, ancak Haçlıların Kudüs'teki davranışları bu bağlamda bile aşırı derecede acımasızdır.

1187 yılında Kudüs'ü fetheden Selâhaddîn-i Eyyûbî, savaş hukuku ve ahlâkına sıkı sıkıya riayet etmiş, Haçlıların yaklaşık bir asır önce uyguladığı vahşeti asla uygulamamıştır. Selâhaddîn'in Kudüs'ü ele geçirmesi, İslâm tarihinde ve genel olarak dünya tarihinde adaletli ve merhametli bir fetih olarak anılmaktadır. Kudüs'ün teslimi, büyük ölçüde müzakereler yoluyla gerçekleştirilmiştir. Selâhaddîn şehirdeki Hristiyanların can güvenliğini garanti altına almış ve esir alınan Haçlı askerleri ile sivil halkı serbest bırakmıştır. Kudüs'te yaşayan Hristiyanların fidye karşılığında şehirden çıkmalarına izin verilmiş, fidye ödeyemeyenler ise Selâhaddîn'in cömertliği sayesinde özgürlüğüne kavuşmuştur. Haçlıların uyguladığı aşırı şiddet ve katliamların aksine, Selâhaddîn, düşmanlarına bile merhametli davranarak İslâm'ın adalet ve insaniyet prensiplerine bağlı kalmıştır. Onun bu tutumu hem Müslüman hem de Hristiyan kaynaklar tarafından onaylanmış ve takdir edilmiştir.¹⁰¹

İslâm medeniyeti, "Din güzel ahlâktır" ilkesini temel alarak, barış zamanlarında olduğu gibi savaş ortamlarında da insanın onurunu ve haysiyetini korumayı hedefleyen düzenlemeler geliştirmiştir. Medeniyetlerin gelişimi ve sürekliliği, ahlâk kurallarına bağlılıklarına ve bu kuralları istikrarlı bir şekilde uygulama yeteneklerine dayanır. Bu ahlâkî temellerden yoksun olanlar, insan, toplum ve tüm canlı haklarını ihlal ederek soykırım gibi insanlık dışı eylemlerde bulunmakta ve kötülük probleminin somut örneklerini sergilemektedir. 7 Ekim 2023'te Hamas'ın saldırılarını gerekçe gösteren

¹⁰⁰ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmirî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1997), 8/424-425; Avcı, "Kudüs (Fethedilişinden Haçlı İstilâsına Kadar)", 26/330.

¹⁰¹ Işın Demirkent, "Kudüs (Haçlılar Dönemi)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/331-332; Ramazan Şeşen, "Selâhaddîn-i Eyyûbî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), 36/339.

İsrail'in, savunma hakkını öne sürerek Gazze'ye yönelik gerçekleştirdiği insanlık dışı saldırılar da bu tür bir örnek olarak değerlendirilebilir. Devam eden saldırılar neticesinde bugüne kadar yaklaşık kırk bin insan hayatını yetirmiş, milyonlarca insan da yerlerinden edinmiştir. Ayrıca belirtilen tarihten beri Gazze şeridi topyekûn abluka altına alınarak, gıda, su ilaç ve yakıttan mahrum bırakılmıştır. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. Maddesi gereği bir devletin kendini savunma hakkı vardır. Ancak, bu hak mutlak değildir ve bazı sınırlamalara tabidir. Müdafaanın orantılı olması, sivil nüfusun korunması, uluslararası hukuk ve insan haklarına saygılı davranmak başlıca sınırlamalardır. Ancak yaklaşık on aydır süren saldırılarda İsrail hiçbir etik kurala uymadığı gibi uluslararası hukuku da hiçe saymaktadır. Bu bağlamda, İsrail'in Filistin'e yönelik eylemlerinin savaş hukuku ve ahlâkı bakımından ciddi ihlaller içerdiği ve uluslararası toplum tarafından daha fazla araştırma ve hesap sorma süreçlerinin yürütülmesi gerektiği sonucuna varılabilir. Bundan dolayı İsrail'in Filistin'e yönelik bu tür şiddet eylemleri, uluslararası hukuk çerçevesinde "savaş suçu" veya "insanlığa karşı suç" olarak değerlendirilip Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC) ve Birleşmiş Milletler tarafından, bu tür ihlalleri araştırılmalı ve sorumluları hesap vermeye çağrılmalıdır.

Sonuç

Bu çalışma, Bakara Sûresi 190. âyette geçen "İ'tidâ" kavramını savaş hukuku bağlamında ele alarak, savaşın meşruiyet ve sınırları üzerine yeni bir perspektif sunmayı amaçlamıştır.

İ'tidâ kavramı, adalet, ölçülülük ve insan haklarına saygı gibi evrensel ilkeleri temel alarak, savaşın dahi belli kurallar çerçevesinde yapılması ve insan onurunun korunması adına önemli bir rol üstlenir. Bu kavram, sadece teorik bir ideal değil, pratikte de savaşın kurallarına ve savaşçıların ahlâkî sorumluluklarına ışık tutar. İ'tidâ kavramı, İslâm savaş hukukunda savaş sırasında insan haklarını koruma yükümlülüğünün bir parçası olarak değerlendirilirken, aynı zamanda Uluslararası İnsanî Hukuk üzerinde de etkili evrensel bir prensip olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak İslâm hukuku, din, ahlâk ve hukukun birleşik yapısı sayesinde savaşta dahi insanî değerlerin korunmasını temin ederken, Uluslararası İnsanî Hukuk bu birleşimin eksikliğinden dolayı insan hakları ihlallerini engellemede yetersiz kalmaktadır. Daha açık bir ifade ile, savaşın yıkıcı etkilerini sınırlandırmak ve sivil-

leri korumak amacıyla geliştirilmiş olsa da bu kuralların ihlali durumunda yaptırım uygulayacak etkili bir mekanizmanın olmaması, Uluslararası İnsanî Hukukunun etkinliğini sınırlamaktadır. Buna karşılık İslâm savaş hukuku, ilahî kaynaklı olması ve buna bağlı olarak bünyesindeki dinî, ahlâkî ve hukukî kurallar sayesinde, bireylerin davranışlarını dünya ve ahiret yaptırımları ile düzenleyerek, savaşta insan haklarının korunmasında daha etkili olabilmektedir.

Sonuç olarak, savaş koşullarında insan haklarının korunması hem hukukî hem de dinî ve ahlâkî boyutlarıyla ele alınması gereken bir sorumluluktur. Uluslararası İnsanî Hukuk, savaşın düzenlenmesi için önemli bir çerçeve sunmakla birlikte, din ve ahlâk kuralları, bireylerin vicdanlarını harekete geçirerek ve toplumda güçlü bir ahlâkî bilinç oluşturarak bu çerçevenin etkinliğini artırabilir. Bu bağlamda, İslâm hukuku, hak ihlallerinin önlenmesi konusunda diğer hukuk sistemlerinden belirgin farklılıklar göstermektedir. İslâm hukukunun ilahî ve evrensel nitelikleri, savaşın dahi bu evrensel prensiplere uygun olarak icra edilmesini zorunlu kılar. Bu yaklaşımla, savaş yalnızca bir güç mücadelesi değil, aynı zamanda dinî ve ahlâkî bir mesele olarak ele alınmakta, bu da savaşçıların vicdanlarını harekete geçirerek, savaş sırasında dahi insan haklarına riayet etmelerini sağlamaktadır. Bu durum, İslâm savaş hukukunun Uluslararası İnsanî Hukuk için önemli bir ilham kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1991.
- Ahmed, Mehdi Rızkullah. *es-Sîretü'n-Nebeviyye fi Dav'î Masâdiru'l-Asliyye*. Riyad: Mekezu el-Melik Faysal lil Buhûs ve'Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1992.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. ed. Huriye Martı. çev. Raşit Gündoğdu - Osman Erdem. 4 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Aslan, M. Yasin. "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 79 (2008), 235-274.
- Avcı, Casim. "Kudüs (Fethedilişinden Haçlı İstilâsına Kadar)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/327-329. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Bektaş, Sezercan. "Kavramsal Çerçeve, Felsefi ve Hukuki Temeller". *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*. ed. Hüseyin Özcan. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 2020.

- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi' u's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğa. 7 Cilt. Dimaşk: Dâr-u İbn Kesir, 5. Basım, 1991.
- Crozat, Charles. *Devletler Umumi Hukuku*. çev. Edip F. Çelik. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1950.
- Çelik, İbrahim. "Taaddî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/283-284. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Demirkent, Işın. "Kudüs (Haçlılar Dönemi)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/329-332. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Derweze, Muhammed İzzet. *Sîretü'r-Rasûl* (Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed). ed. H. Ahmet Menteş. çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Yarın Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Doğan, Hasan. "İslam Hukuku Bakımından Savaşta Gözetilen Hukukî ve Ahlâkî İlkeler". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 64 (2023), 196-223.
- Doğan, İlyas. *Devletler Hukuku*. Ankara: Astana Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Ebü Dâvûd, Süleyman bin el-Eşas. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- Ebü'l-Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî. *Kitâbü'l-Mihan*. thk. Ömer Süleyman el-Ukeylî. Riyad: Dâru'l-Ulûm, 1984.
- Erendor, Mehmet Emin. "Silahlı Çatışma Hukuku İlkelerinin Değerlendirilmesi: Askeri Gereklilik, Gereksiz Acı ve İstirabın Önlenmesi ve Onur". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/2 (2019), 1991-2009.
- Grotius, Hugo. *Savaş ve Barış Hukuku*. çev. Seha L. Meray. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1967.
- Hamidullah, Muhammad. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 5. Basım, 1991.
- İbn Hişâm, Abdulmelik bin Hişâm bin Eyyûb el-Himyerî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Mısır: Matbaat-u Mustafa el-Bâbî, 1955.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İsmail İmadü'd-Din İbn Ömer İbn Kesir İbn Davud İbn Kesir el-Dimaşkî el-Kuşeyrî. *el-Bidaye ve'n-nihaye* (Büyük İslam Tarihi). thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. İstanbul: Dâru Hicr, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdillâh b. Müslim. *Uyûnü'l-ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sâdr, 3. Basım, 1993.
- İbnü'l-Arabî, Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmirî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1997.

- Kandemir, M. Yaşar. "Hind bint Utbe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/64-65. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Khadduri, Majid. *The Islamic Law of Nations* (Shaybani's Siyar). Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1966.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. Hikmetevi Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Kurtubî, Abû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. Ebu Zabi: Müessesetu Zâyed b. Sultan, 2004.
- Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayânî. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ. *İslamda Savaş Hukuku*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruç Yayınları, 2009.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi' u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Özel, Ahmet. "Esir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/382-389. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *Revâiu'l-beyân tefsiri'l-ayâti'l-ahkâm mine'l-Kur'ân*. İstanbul: Dersaadet, ts.
- Şeşen, Ramazan. "Selâhiddîn-i Eyyûbî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/337-340. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Neylû'l-Evtâr*. thk. 'İsâmuddin es-Sabâbatî. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1993.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Muhezzeb fi fihî'l-İmami's-Şafî*. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım, 1967.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdu'l-Musin et-Türkî. 24 Cilt. Dâru Hicr, 2001.
- Topçuoğlu, Ali İhsan. "Savaşta İnsan Haklarının Korunmasının Dinî ve Ahlâkî Temelleri: İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 114-138.
- Tütüncü, Ayşe Nur. "Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı". *Uluslararası Hukuk-I*. ed. Ayşe Nur Tütüncü - Elif Uzun. 120-134. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018.

- Uzun, Elif. "Tarihsel Gelişim ve Kuram". *Uluslararası Hukuk-I*. ed. Ayşe Nur Tütüncü - Elif Uzun. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018.
- Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Amr b. Vâkid es-Sülemî el-. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-E'lemî, 3. Basım, 1989.
- Yaman, Ahmet. *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Yaman, Ahmet. "Savaş". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/189-194. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Yaman, Ahmet - Çalış, Halit. *İslam Hukuku*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018.
- Yaman, Ahmet - Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Yamaner, Melike Batur vd. (ed.). 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, ts.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Yenda Yayınevi, 1997.
- askerihukuk.net. "18 Ekim 1907 Tarihinde La Haye'de İmzalanmış, IV Sayılı, Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri Hakkında Sözleşme". Erişim 25 Temmuz 2024. https://www.askerihukuk.net/FileUpload/ds158941/File/kara_harbinin_kanunlari_ve_adetleri_hakkinda_sozlesme.pdf
- Adalet Bakanlığı. "Birleşmiş Milletler Antlaşması". Erişim 02 Ağustos 2024. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf